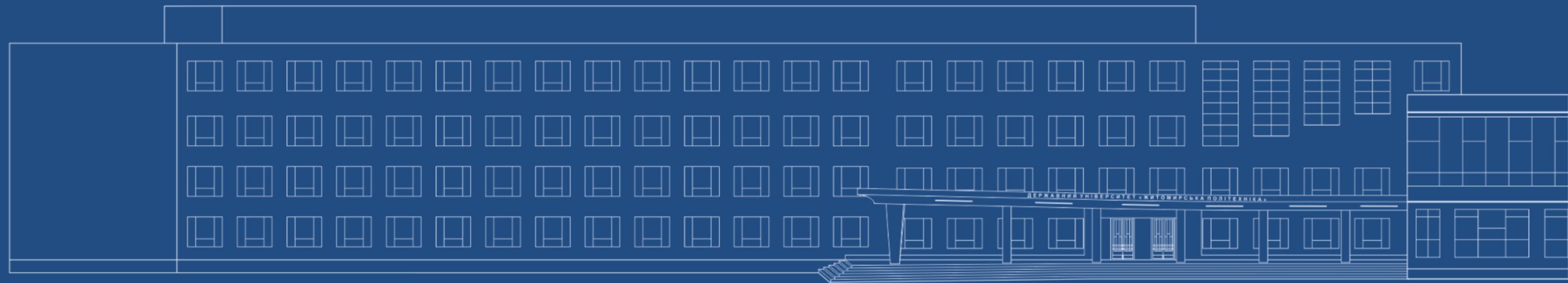

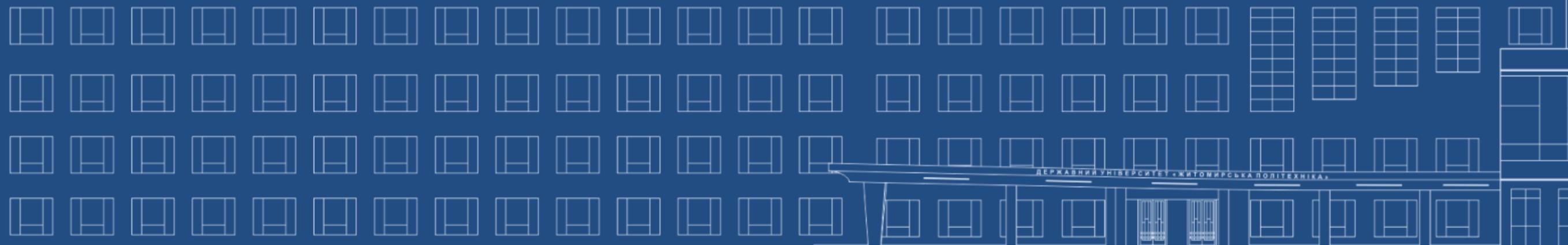
ТЕМА 2.

ТЕОРІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

ПЛАН ЛЕКЦІЇ

- 1.** Реалістична та неореалістична теорії національних інтересів.
- 2.** Ліберальні та неоліберальні інституціональні підходи до національних інтересів.
- 3.** Англійська школа міжнародних відносин (концепція міжнародного суспільства та інтересів держав).
- 4.** Конструктивістські підходи до формування та еволюції національних інтересів.
- 5.** Критичні теорії національних інтересів (марксистські, постструктуралістські та постколоніальні підходи).
- 6.** Національні інтереси у вітчизняній науковій правовій думці.

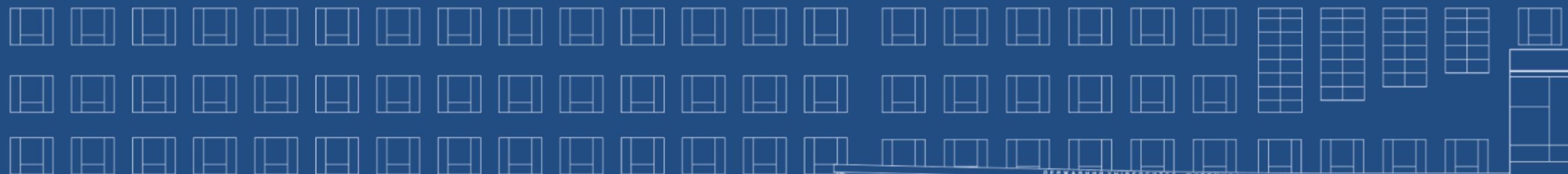

ПИТАННЯ

- 1 Чи може національний інтерес бути чимось іншим, окрім як прагненням до безпеки та сили, якщо припустити, що в міжнародному середовищі панує анархія?
- 2 Чи може демократичний устрій держави змінити її національний інтерес, чи інтереси держави залишаються незмінними незалежно від того, демократія це чи автократія?
- 3 Національний інтерес – це те, що існує об'єктивно, чи те, що ми вважаємо інтересом на основі нашої культури та ідентичності?
- 4 Чи є право інструментом для реалізації національного інтересу, чи воно є обмежувачем (рамкою), яка цей інтерес трансформує?

РЕАЛІСТИЧНА ТА НЕОРЕАЛІСТИЧНА ТЕОРІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ (ПЕРШОДЖЕРЕЛА)

- Hans J. Morgenthau "Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace" (1948)
- Kenneth Waltz "Theory of International Politics" (1979)
- John Mearsheimer "The Tragedy of Great Power Politics" (2001)
- Edward Hallett Carr "The Twenty Years' Crisis, 1919-1939".

РЕАЛІСТИЧНА ТЕОРІЯ (КЛАСИЧНИЙ РЕАЛІЗМ)

Держава – головний суб'єкт міжнародного права та політики, а її поведінка визначається вродженим прагненням людини (і держави як її проєкції) до влади. Національний інтерес визначається виключно в категоріях сили. Мораль і право є вторинними щодо безпеки та виживання держави.

У реалістичній традиції міжнародних відносин національний інтерес розглядається як об'єктивно зумовлена сукупність потреб держави у виживанні, безпеці, суверенітеті, територіальній цілісності та збереженні влади.

ОСНОВНІ ТЕЗИ:

- **Пріоритет держави** як головного суб'єкта;
- **Об'єктивність інтересу**: національні інтереси не залежать від ідеології чи симпатій лідерів; вони є об'єктивними, оскільки випливають із потреби виживання держави в анархічному світі. Інтерес має матеріальний і силовий вимір;
- **Сила як мірило**: будь-яка зовнішня політика – це боротьба за владу. Якщо правовий договір суперечить національному інтересу (;силі), держава, ймовірно, його порушить. Політика як боротьба за владу і вплив
- **Аморальність політики**: універсальні моральні принципи не можуть бути застосовані до дій держав. Єдиний «моральний» обов'язок правителя – забезпечити виживання своєї нації. Домінування безпеки над мораллю;
- **Анархія** – це не хаос, а відсутність централізованої легітимної влади (наддержавного суверена).

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ

Класичний реалізм заклав основу для розуміння держави як раціонального егоїста. Це важливо для розуміння природи «Realpolitik», де міжнародні договори розглядаються як інструмент фіксації балансу сил, а не як абсолютна істина. Реалістична теорія є фундаментом наукового осмислення національних інтересів як ключової категорії державної політики та безпеки. Вона істотно вплинула на формування доктрин національної безпеки, зовнішньополітичних стратегій та правових підходів до суверенітету й державного інтересу, зокрема в кризових та конфліктних умовах.

ПРЕДСТАВНИКИ:

- **Ганс Моргентау** (фундатор, праця «Politics Among Nations»).
- **Джордж Кеннан** (ідеолог політики стримування).
- **Едвард Карр**.

Історичне коріння: Фукідід, Макіавеллі, Гоббс.

НЕОРЕАЛІСТИЧНА ТЕОРІЯ (СТРУКТУРНИЙ РЕАЛІЗМ)

Основні тези:

- **Держави як «більярдні кулі»:** неореалісти ігнорують внутрішній устрій держав (демократія чи диктатура – неважливо). Усі держави діють однаково, бо перебувають під тиском міжнародної анархії.
- **Security Dilemma** (Дилема безпеки): намагання однієї держави зміцнити свій національний інтерес (безпеку) автоматично сприймається іншими як загроза, що веде до гонки озброєнь.
- **Баланс сил:** головна мета – стабільність системи. Національний інтерес – це збереження своєї позиції в системі (розподіл потенціалів).

Концептуальне значення:

Міжнародне право в неореалізмі розглядається як інструмент, що допомагає підтримувати баланс сил. Воно функціонує лише тоді, коли сильні держави зацікавлені в передбачуваності системи.

Неореалізм пояснює, чому міжнародні організації (ООН, ОБСЄ) часто є паралізованими: вони є лише відображенням інтересів та розподілу сил між великих держав і не мають власної суб'єктності поза волею держав-членів.

Неореалізм підкреслює, що юридичне визнання суверенітету (де-юре) нічого не варте без фактичної спроможності держави захистити цей суверенітет (де-факто).

Представники:

- **Кеннет Волтц** (засновник, праця «Theory of International Politics»).
- **Джон Міршаймер** (наступальний неореалізм).
- **Стівен Волт**.

Закріплення курсу на ЄС та НАТО в Конституції України, на вашу думку, це «перетворення суб'єктивного політичного вибору» на «об'єктивний юридичний інтерес»?

Чи має право лідер держави жертвувати життям громадян або територіальною цілісністю (національний інтерес), керуючись суто гуманістичними нормами міжнародного права, якщо це загрожує виживанню держави в цілому?

Чи працює сьогодні теза неореалізму про те, що внутрішній устрій держави не має значення? Чи однаково поведуться демократії та автократії на міжнародній арені в контексті захисту своїх інтересів?

Чи погоджуєтеся ви з думкою неореалістів, що суверенітет України сьогодні визначається не статутом ООН, а кількістю та якістю озброєння?

ЛІБЕРАЛЬНА ТЕОРІЯ

Національний інтерес держави не є монолітним і не обмежується лише силою. Він формується під впливом внутрішніх чинників (суспільства, цінностей, режиму) і спрямований на досягнення **загального блага, миру та прогресу**. Демократії за своєю природою мають інтерес у мирному співіснуванні.

Основні тези:

- Демократичні держави не воюють між собою, оскільки їхні національні інтереси включають повагу до прав людини та правових норм.
- Національний інтерес – це результат компромісу між різними групами всередині держави (бізнес, громадськість, політичні партії), а не просто воля правителя.
- Міжнародне право та мораль мають стояти вище за «інтереси сили». Національний інтерес полягає в дотриманні міжнародних зобов'язань.

Концептуальне значення:

Лібералізм став фундаментом для концепції прав людини та ідеї, що внутрішня політика держави безпосередньо впливає на її зовнішню безпеку.

Представники:

- **Іммануїл Кант** (ідея «вічного миру» та демократичного союзу).
- **Вудро Вільсон** (14 пунктів, створення Ліги Націй).
- **Джеремі Бентам**.

НЕОЛІБЕРАЛЬНИЙ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ (НЕОЛІБЕРАЛІЗМ)

Держави залишаються раціональними егоїстами в анархічному світі (тут вони згодні з реалістами), але вони усвідомлюють, що найефективніший спосіб реалізувати свій національний інтерес – **це міжнародна співпраця через інститути**. Інститути знижують витрати та ризики.

Основні тези:

- Держави співпрацюють не тому, що вони «добрі», а тому, що це вигідно. Національний інтерес реалізується через спільні вигоди (absolute gains), а не через перемогу над кимось (relative gains).
- Міжнародні організації (ООН, СОТ, ЄС) зменшують дефіцит інформації, запобігають шахрайству та створюють сталі правила гри.
- Економічні, екологічні та культурні зв'язки роблять війну надто дорогою. Національний інтерес полягає в стабільності глобального ринку.

Концептуальне значення:

- Неолібералізм пояснює виживання міжнародних організацій навіть під час криз. Для юристів це ключова теорія, що обґрунтовує необхідність міжнародного регулювання економіки, екології та цифрового простору.

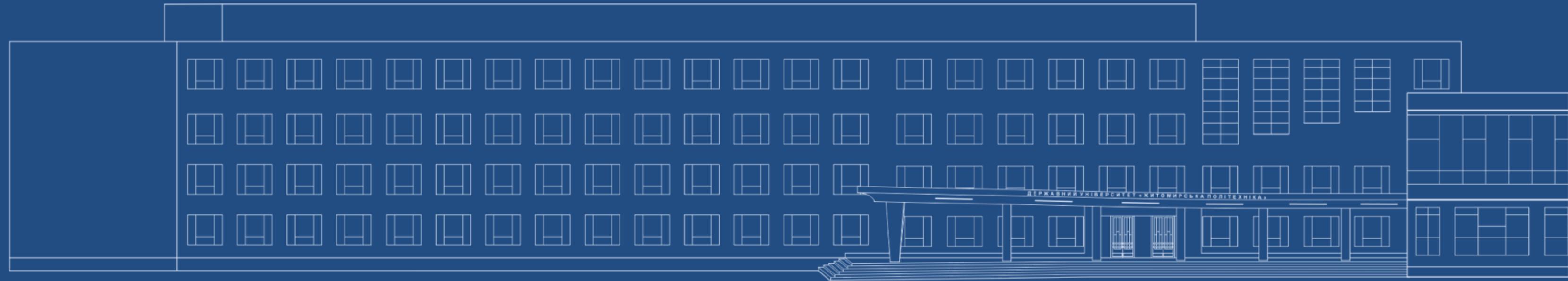
Представники:

- **Роберт Кохейн** (праця «After Hegemony»).
- **Джозеф Най** (концепція «м'якої сили» – Soft Power).

ЧИ ПОГОДЖУЄТЕСЯ ВИ, ЩО ДЕРЖАВИ ВИКОНУЮТЬ НОРМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЛИШЕ ТОДІ, КОЛИ ЦЕ «ДЕШЕВШЕ», НІЖ ЇХ ПОРУШУВАТИ (РАЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД НЕОЛІБЕРАЛІВ)?

ЯКЩО НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС ЗАЛЕЖИТЬ ВІД ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ, ТО ЧИ МОЖЕ УКРАЇНА ОСТАТОЧНО ГАРАНТУВАТИ СВОЮ БЕЗПЕКУ, ЛИШЕ СТАВШИ ПОВНОПРАВНОЮ ЧАСТИНОЮ «ДЕМОКРАТИЧНОГО СОЮЗУ» (ЄС/НАТО)?

ЧИ МОЖЕ «М'ЯКА СИЛА» (КУЛЬТУРА, ЦІННОСТІ, ПРАВОВА РЕПУТАЦІЯ) БУТИ ЕФЕКТИВНІШИМ ІНСТРУМЕНТОМ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У ХХІ СТОЛІТТІ, НІЖ ЯДЕРНА ЗБРОЯ?

АНГЛІЙСЬКА ШКОЛА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Світ – це не просто сукупність держав (міжнародна система), а міжнародне суспільство (International Society). Навіть за відсутності світового уряду, держави пов'язані спільними цінностями, нормами та правилами. Національний інтерес полягає у підтримці порядку та стабільності цього суспільства, оскільки це єдина альтернатива хаосу та війні «всіх проти всіх».

Основні тези:

– Три традиції (за М. Вайтом):

- Гоббсівська (реалістична): війна всіх проти всіх.
- Кантіанська (універсалістська): солідарність людства.
- Гроціанська (раціоналістична): саме її сповідує Англійська школа – держави діють за правилами.

- **Система** виникає автоматично, коли держави взаємодіють;
Суспільство виникає лише тоді, коли держави усвідомлюють спільні інтереси та створюють інститути.

- **Інститути Англійської школи.** Це не просто організації (як ООН), а фундаментальні практики: дипломатія, міжнародне право, баланс сил, війна (як засіб відновлення порядку) та право вето великих держав.

- **Плюралізм проти Солідаризму:** * Плюралісти вважають, що держави повинні лише співіснувати. Солідаристи переконані, що суспільство держав має захищати права людини навіть через кордони (гуманітарна інтервенція).

Концептуальне значення:

– **Англійська школа пояснює**, чому норми права діють навіть у політизованому середовищі. Вона доводить, що міжнародне право – це не ілюзія, а «соціальна тканина», яка тримає держави разом. Національний інтерес тут розглядається не як егоїзм, а як відповідальність держави за підтримання глобального порядку.

Представники:

- **Гедлі Булл** (фундатор, праця «Анархічне суспільство» – The Anarchical Society)
- **Мартін Вайт**
- **Джон Вінсент** (акцент на правах людини)
- **Баррі Бузан** (сучасний представник, пов'язав школу з сек'юритизацією)

ГЕДЛІ БУЛЛ СТВЕРДЖУВАВ, ЩО ПОРЯДОК ВАЖЛИВІШИЙ ЗА СПРАВЕДЛИВІСТЬ, БО БЕЗ ПОРЯДКУ НЕМОЖЛИВО НІЧОГО. ЧИ ЗГОДНІ ВИ З ЦИМ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ КОНФЛІКТІВ? ЩО Є ПРІОРИТЕТНИМ НАЦІОНАЛЬНИМ ІНТЕРЕСОМ – МИР ЗА БУДЬ-ЯКУ ЦІНУ ЧИ СПРАВЕДЛИВЕ ПОКАРАННЯ АГРЕСОРА?

З ТОЧКИ ЗОРУ АНГЛІЙСЬКОЇ ШКОЛИ, ДЕРЖАВА, ЯКА ГРУБО ПОРУШУЄ ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРАВИЛА (ІНСТИТУТИ), СТАЄ «ІЗГОЄМ». ЧИ МОЖЕ СУСПІЛЬСТВО ДЕРЖАВ ВИКЛЮЧИТИ ЇЇ, НЕ ЗРУЙНУВАВШИ ПРИ ЦЬОМУ ГЛОБАЛЬНИЙ БАЛАНС СИЛ?

ДИПЛОМАТІЯ – ЦЕ КЛЮЧОВИЙ ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНОГО СУСПІЛЬСТВА, ТО ЧИ ОЗНАЧАЄ ПЕРЕХІД ДО «МОВИ САНКЦІЙ ТА РАКЕТ», ЩО МІЖНАРОДНЕ СУСПІЛЬСТВО ДЕГРАДУЄ НАЗАД ДО «МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ» (ГОББСІВСЬКОГО СТАНУ)?

КОНСТРУКТИВІСТСЬКІ ПІДХОДИ ДО НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

Національні інтереси не є об'єктивними або «даними від природи». Вони соціально сконструйовані. Держави формують свої інтереси на основі своєї ідентичності (того, ким вони себе вважають) та соціального контексту.

Світ – це «те, що ми з нього робимо» (*Anarchy is what states make of it*)

Основні тези:

- **Ідентичність визначає інтерес:** перш ніж зрозуміти, чого я хочу (інтерес), я маю відповісти на питання: хто я є (ідентичність)? (Наприклад: ідентичність «нейтральної держави» диктує інтерес уникати альянсів).
- **Логіка належності** (Logic of Appropriateness): держави діють не лише тому, що це вигідно (логіка наслідків), а тому, що це «правильно» або «пристойно» для їхньої ролі в суспільстві.
- **Значення ідей:** танки чи ядерна зброя самі по собі не є загрозою. 500 британських ядерних боєголовок для США – це не загроза, а 5 північнокорейських – це катастрофа. Різниця не в металі, а в ідеях та відносинах (друг чи ворог).
- **Три культури анархії (за Вендтом):**
 1. *Гоббсівська:* держави бачать одна одну як ворогів.
 2. *Локківська:* держави бачать одна одну як суперників (визнають право на життя).
 3. *Кантівська:* держави бачать одна одну як друзів (вирішують спори без сили).

Концептуальне значення:

Конструктивізм має колосальне значення, він пояснює, як міжнародні норми «проникають» всередину держави та стають частиною її внутрішнього права. Національний інтерес еволюціонує разом із правовою свідомістю суспільства. Це дозволяє зрозуміти, чому те, що було «національним інтересом» у XIX столітті (колонії), сьогодні вважається злочином.

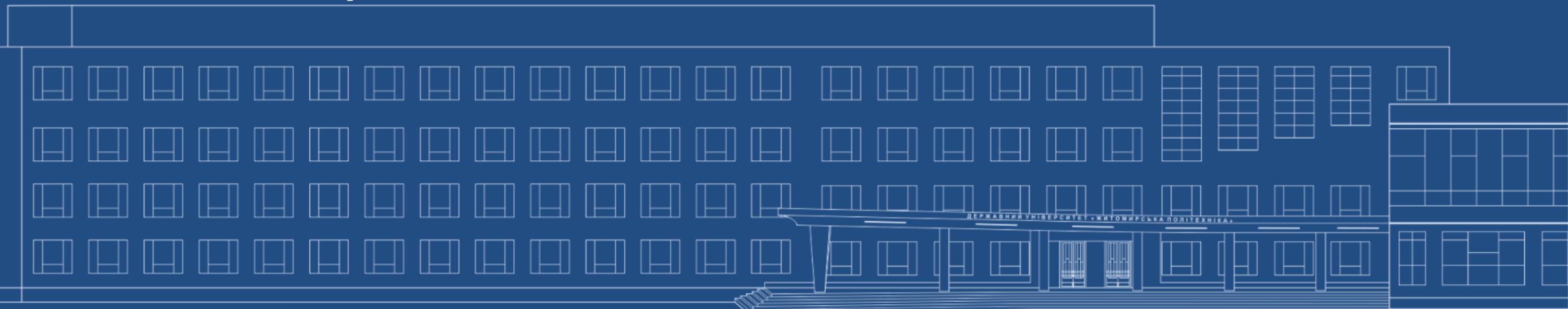
Представники:

- **Олександр Вендт** (головний теоретик, праця «Соціальна теорія міжнародної політики»).
- **Ніколас Онуф** (першим ввів термін «конструктивізм»).
- **Фрідріх Кратохвіл** (акцент на ролі норм та правил).
- **Марта Фіннемор** (дослідження того, як міжнародні організації «навчають» держави їхнім інтересам).

ЯК ФОРМУЄТЬСЯ ОБРАЗ «ВОРОГА» У ДЕРЖАВНІЙ ІДЕОЛОГІЇ? ЧИ МОЖЕ ДЕРЖАВА ЗМІНИТИ СВІЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС, НЕ ЗМІНЮЮЧИ СВОЄЇ ІДЕНТИЧНОСТІ?

ЧОМУ ДЕРЖАВИ ДОТРИМУЮТЬСЯ НОРМ (НАПРИКЛАД, ЗАБОРОНИ ХІМІЧНОЇ ЗБРОЇ), НАВІТЬ ЯКЩО ЇХ ПОРУШЕННЯ МОГЛО Б ПРИНЕСТИ ПЕРЕМОГУ У ВІЙНІ? ЦЕ СТРАХ САНКЦІЙ (НЕОЛІБЕРАЛІЗМ) ЧИ СПРИЙНЯТТЯ НОРМИ ЯК ЧАСТИНИ ВЛАСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (КОНСТРУКТИВІЗМ)?

ЯК ЗМІНА ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ З «ПОСТРАДЯНСЬКОЇ/ БАГАТОВЕКТОРНОЇ» НА «ЄВРОПЕЙСЬКУ/АТЛАНТИЧНУ» ЗМІНИЛА ЗМІСТ НАШИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ЗА ОСТАННІ 10 РОКІВ?

КРИТИЧНІ ТЕОРІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ (МАРКСИЗМ, ПОСТКОЛОНІАЛІЗМ, ФЕМІНІЗМ)

Основні тези

- **Марксизм та Світ-системний аналіз:** національний інтерес – це інтерес панівного класу (капіталу). Держави «ядра» (багаті країни) формують міжнародне право так, щоб експлуатувати «периферію» (бідні країни).
- **Постколониалізм:** багато сучасних «національних інтересів» молодих держав є нав'язаними колишніми колонізаторами. Справжній інтерес полягає у звільненні від інтелектуальної та економічної залежності від Заходу.
- **Фемінізм:** класичне поняття «національного інтересу» побудовано на «чоловічих» категоріях (сила, автономія, війна). Жіночий погляд акцентує на соціальній безпеці, вихованні та подоланні структурного насильства.
- **Теорія гегемонії (Антоніо Грамші):** панівні держави нав'язують своє бачення національного інтересу іншим як «здоровий глузд», щоб ті добровільно підкорялися (софт-пауер як інструмент маніпуляції).

Концептуальне значення

Критичні теорії допомагають аналізувати соціальну несправедливість, закладену в міжнародних правових та фінансових інститутах. Вони ставлять питання: чи є «національний інтерес» економічного зростання виправданим, якщо він поглиблює прірву між багатими і бідними або руйнує екологію?

Представники

- **Роберт Кокс** (праця «Соціальні сили, держави та світові порядки» – автор фрази: «Теорія завжди для когось і для якоїсь мети»).
- **Іммануїл Валлерстайн** (Світ-системний аналіз).
- **Едвард Саїд** (Постколониалізм, праця «Орієнталізм»).
- **Енн Тікнер** (Феміністична критика реалізму).

Коли політики говорять: «Це в національних інтересах», – чи не маскують вони цим інтереси великих корпорацій або фінансово-промислових груп?

Чи змінилося б визначення національного інтересу України, якби 50% ключових посад у секторі безпеки та оборони обіймали жінки? Чи став би він менш «мілітаризованим»?

Чи є сучасні міжнародні стандарти боротьби з корупцією або фінансового моніторингу формою «юридичного імперіалізму», через який розвинені країни контролюють фінансові потоки інших держав?

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУКОВІЙ ПРАВОВІЙ ДУМЦІ

Основні тези

- **Людиноцентричність:** на відміну від класичного реалізму, українська правова доктрина (відповідно до ст. 3 Конституції) наголошує, що національний інтерес починається з прав і свобод людини, які є найвищою цінністю.
- **Трирівнева структура:** вітчизняна школа традиційно поділяє інтереси на:
 1. Життєво важливі (існування держави).
 2. Важливі (економічний розвиток, добробут).
 3. Другорядні (локальні питання).
- **Нормативне закріплення:** національні інтереси в Україні – це не абстракція, а чітко визначений законом перелік (Закон «Про національну безпеку України»). Це перетворює політичний інтерес на правовий обов'язок державних органів.
- **Економічний детермінізм:** Сучасна думка (особливо в працях, які ми розглядали раніше) акцентує, що без економічної безпеки та ефективного управління бюджетними коштами захист інших національних інтересів є неможливим.

Концептуальне значення

«Національний інтерес» в Україні є об'єктом правового регулювання. Будь-яке розкрадання бюджетних коштів або корупція розглядаються не просто як господарський злочин, а як загроза національним інтересам, оскільки вони послаблюють здатність держави захищати суверенітет.

Представники та етапи розвитку

- **Державницький етап (поч. ХХ ст.):** Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, В'ячеслав Липинський (формування ідеї суб'єктності України).
- **Етап відновлення незалежності (1990-ті):** В. Горбулін (фундатор теорії нацбезпеки), І. Курас, М. Михальченко.
- **Сучасний правовий підхід:** О. Данільян, О. Дзьобань, В. Ліпкан, а також представники «Житомирської школи» (Д. Грицишен та ін. – у контексті економічної та фінансової безпеки).

ЯК УЗГОДИТИ КОНСТИТУЦІЙНУ ТЕЗУ ПРО ЛЮДИНУ ЯК НАЙВИЩУ ЦІНУ (ЛІБЕРАЛІЗМ) З НЕОБХІДНІСТЮ ВИЖИВАННЯ ДЕРЖАВИ У ВІЙНІ, ЩО ВИМАГАЄ ОБМЕЖЕННЯ ПЕВНИХ ПРАВ (РЕАЛІЗМ)?

ЧИ ДОСТАТНЬО ЧІТКО В НАШОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ВИЗНАЧЕНО ЗМІСТ «НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ»? ЧИ НЕ СТВОРЮЄ РОЗМИТЕ ФОРМУЛЮВАННЯ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ЗЛОВЖИВАНЬ З БОКУ ВЛАДИ?

ЯК ЗМІНИЛОСЯ РОЗУМІННЯ «НАЦІОНАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ» В УКРАЇНСЬКІЙ НАУЦІ ПІСЛЯ 2014 РОКУ? ЧИ СТАЛИ МИ БІЛЬШ «РЕАЛІСТАМИ» І МЕНШ «ІДЕАЛІСТАМИ»?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

- 1** Підготувати порівняльний аналіз реалістичних, ліберальних та конструктивістських теорій національних інтересів.
- 2** Розробити концептуальну схему еволюції теорій національних інтересів у міжнародно-правовій думці.
- 3** Проаналізувати особливості формування національних інтересів у вітчизняній правовій доктрині.